Demak, qadriyatlar tizimi qadriyatlar to‘plami va ular o‘rtasidagi munosabatlardan iborat. Muallif, shuningdek, qadriyatlar tizimidagi ayrim qadriyatlar o‘zaro ziddiyatli bo‘lishi mumkinligini ta’kidlaydi.

Muallif mashhur olimlar tomonidan berilgan qadriyatlar tizimi ta’riflarini quyidagicha keltiradi:

a) Uilyams (1979) ta’rifi: “Qadriyatlar tizimi obyekt va harakatlarni tanlashda, nizolarni hal etishda, ijtimoiy sanksiyalarni qo‘llashda hamda tanlangan qarorlarni ijtimoiy va psixologik jihatdan asoslashda qo‘llaniladi; u talab va da’volarni aniqlash uchun foydalaniladigan tasdiqlangan me’yorlar majmuasidir”;

b) Rokich (1973) ta’rifi: “Qadriyatlar tizimi nisbiy ahamiyat uzluksizligi bo‘ylab joylashgan afzal ko‘rilgan xatti-harakatlar majmui bo‘lib, mavjudlikning usullari yoki yakuniy holatlariga oid barqaror e’tiqodlar yig‘indisidir” [5].

Ushbu ta’riflarga ko‘ra, qadriyatlar tizimi muayyan tartib, nizo, talab, da’vo, ijtimoiy sanksiyalarni qo‘llash, obyekt va xulq-atvorni tanlashda foydalaniladigan me’yorlar majmui bo‘lib, nisbiy xarakterga ega afzal xatti-harakatlar va e’tiqodlar to‘plamidir.

Tatyana V.Evsyukova qadriyatlar tizimi haqida fikr yuritar ekan, u ustuvorlik tamoyiliga asoslangan holda tashkil etilishi lozimligini ta’kidlaydi. Bu holat individual va ijtimoiy nuqtayi nazardan muhim ahamiyatga ega. U blog-muloqotda qadriyatlar tizimini o‘rganar ekan, blog kommunikatsiyasidagi subyektiv aksiologik dunyo manzarasi o‘zini namoyon qilish, virtual “men” konsepsiyasini shakllantirish va kompensatsiyalash ehtiyojlarini qondiruvchi qadriyatlar majmuyi orqali ifodalanishini qayd etadi. Ushbu holat quyidagi qadriyatlar bilan belgilanadi: ustunlik, gedonizm, xavfsizlik, so‘z erkinligi, maxsus bilim, moddiy manfaat, o‘zini ro‘yobga chiqarish erkinligi, istalgan shaxsni shakllantirish [6].

Nataliya Zerkina qadriyatlar tabiatini, milliy, sinfiy va umuminsoniy, vaqtinchalik va abadiy, tabiiy (asl) va universal jihatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni hamda universal qadriyatlarning ustuvorligini e’tirof etar ekan, izchil va tizimli muloqotni ta’kidlaydi [7]. Shunday qilib, qadriyatlar obyektiv voqelik bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, muayyan tuzilmani shakllantiradi.

Natijalar va muhokama. Shunday qilib, olib borilgan tahlillar natijasida qadriyatlar tushunchasining tizim sifatidagi tuzilmasi quyidagi sxemalar orqali tavsiflanishi mumkin.

Xulosa. Qadriyatlar obyektiv borliq haqiqatlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, muayyan tuzilmani shakllantiradi. Ushbu tuzilma e’tiqodlar, tamoyillar, standartlar, ideallar va strategiyalardan iborat bo‘lib, ijtimoiy-madaniy tuzilmani tashkil etadi. Tizimni tashkil etuvchi mazkur elementlar o‘zaro ierarxik munosabatda bo‘ladi va bu munosabatlar uyg‘un yoki ziddiyatli xarakter kasb etishi mumkin.

Qadriyatlar tizimi axloqiy tizimni shakllantirish orqali xalq madaniyatining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u dinamik xususiyatga ega. Qadriyatlar tizimi universal va lokal darajalarga ega. Shuningdek, u ikki qatlamdan tashkil topadi: quyi (yadro) va yuza (periferik) qatlamlar. Agar asosiy (bazaviy, o‘zgarmas) qadriyatlar quyi qatlamda joylashgan bo‘lsa, o‘zgaruvchan va yangilanib boruvchi qadriyatlar yuza qatlamda mujassam bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Moeran B. (2009). Notes for a theory of values. Creative Encounters, Copenhagen Business School.

(2). Dzialoshinskiy I., Pilgun M. (2015). Axiological foundations of business ethics in the post-socialist Russia: Intercultural context. International Journal of Economics and Financial Issues, 5(Special Issue), pp. 263–273.

(3). Wojewoda M. (2018). Axiology and the mortality of the human being. Ethics & Bioethics (in Central Europe), *8*(3–4), pp. 219–226.

(4). Zerkina N., Lomakina Y., Kostina N. (2015). Axiological linguistics and foreign language teaching. Procedia – Social and Behavioral Sciences, pp. 254–260. https://doi.org/[DOI agar mavjud bo‘lsa]

(5). Pauls R. (1990). Concepts of value: A multi-disciplinary clarification. Centre for Resource Management.

(6). Schwartz S.H., Melech G., Lehmann A., Burgess S., Harris M., Owens V. (2012). Refining the theory of basic individual values. Zurich Open Repository and Archive, University of Zurich, 74 p.

Kodirov Nodirbek Mamasoliyevich (Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi)

AXBOROT MADANIYAT GLOBALLASHUV TARIXINI DAVRLASHTIRISH TAMOYILLARI

Annotatsiya. *Maqola axborot madaniyatining globallashuv jarayonining tarixiy rivojlanishini davrlashtirishning asosiy tamoyillarini o‘rganadi. Davrlashtirish texnologik inqiloblar (yozuv, bosmaxona, ommaviy axborot vositalari, internet va sun’iy intellekt), ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va madaniy integratsiya omillari asosida amalga oshirilgan. Maqolada axborot madaniyatining globallashuvi bosqichlari – an’anaviy davrdan raqamli davrgacha tahlil qilinadi, shuningdek, milliy madaniyatlarning saqlanishi va yangi global informatsiya makonidagi o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *axborot madaniyati, globallashuv, davrlashtirish tamoyillari, tarixiy davrlar, informatsiya texnologiyalari, madaniy integratsiya, raqamli davr, milliy madaniyat.*

Кодиров Нодирбек Мамасолиевич (Наманганский государственный университет, независимый исследователь)

ПРИНЦИПЫ ПЕРИОДИЗАЦИИ ИСТОРИИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. *Статья посвящена принципам периодизации истории глобализации информационной культуры. Периодизация основана на технологических революциях (письменность, книгопечатание, массовые СМИ, интернет и искусственный интеллект), социально-экономических трансформациях и культурной интеграции. Рассматриваются этапы глобализации информационной культуры – от традиционного периода до цифровой эпохи, анализируется сохранение национальных культур и изменения в глобальном информационном пространстве.*

Ключевые слова: *информационная культура, глобализация, принципы периодизации, исторические периоды, информационные технологии, культурная интеграция, цифровая эпоха, национальная культура.*

Kodirov Nodirbek Mamasoliyevich (Namangan State University independent researcher)

PRINCIPLES OF PERIODIZATION OF THE HISTORY OF GLOBALIZATION OF INFORMATION CULTURE

Annotation. *The article examines the principles of periodization in the history of globalization of information culture. The periodization is based on technological revolutions (writing, printing press, mass media, internet, and artificial intelligence), socio-economic transformations, and cultural integration factors. It analyzes the stages of globalization of information culture – from the traditional period to the digital era–and discusses the preservation of national cultures and changes in the global information space.*

Key words: *information culture, globalization, periodization principles, historical periods, information technologies, cultural integration, digital era, national culture.*

Kirish. Axborot madaniyati globallashuvi nafaqat texnologik, balki madaniy ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarni ham o‘z ichiga oladi. Bu jarayonni tushunish uchun uning tarixiy rivojlanishini davrlarga ajratish zarur. Davrlashtirish (periodizatsiya) – bu o‘tmishni ma’lum vaqt bloklariga bo‘lish orqali sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash usuli bo‘lib, globallashuv tarixida keng qo‘llaniladi.

Axborot madaniyati globallashuvida internetning paydo bo‘lishi eng muhim sifat jihatidan yangi sahifani ochdi. Insoniyat internet orqali axborotni hamkorlikda yaratish, uni tezkorlik bilan tarqatish, jahon arxivlariga kirish imkonini kengaytirish kabi yangi qulayliklarga erishdi. Shu bilan birga, internet platformalari orqali jamiyatlar o‘rtasidagi madaniy almashinuv tezlashdi, turli millat va elatlar bir-birining ma’naviy qadriyatlarini, san’at, muzika, adabiyot yoki urf-odatlarini onlayn muhitda o‘rganish imkoniga ega bo‘ldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot nazariy xarakterga ega. Unda muammo nazariy-metodologik yondashuv asosida o‘rganiladi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi: lingvistik tavsiflash, ijtimoiy-madaniy tahlil, umumlashtirish, sintez, deduksiya, induksiya va tahliliy ko‘rib chiqish. Tadqiqotning maqsad va vazifalari aynan ushbu lingvistik va metodologik usullar yordamida amalga oshirildi.

Adabiyotlar sharhi. A.Mansurovning “Media savodxonlik asoslari” risolasida media savodxonlik yoshlar uchun axborotni maqsadli qabul qilish, manbalarni aniqlash va axborot xavf-xatarlardan ogoh bo‘lish kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga olishi ta’kidlanadi. Muallif fikricha, media savodxonlik demokratik jarayonlarni mustahkamlash, so‘z erkinligini to‘g‘ri anglash va taassubdan xalos bo‘lishda yordam beradi. Shu bilan birga, axborot mediamadaniyati axborotni tushunish, tahlil qilish, qarshi turish va maqsadli foydalanish ko‘nikmalarini birlashtiradi.

G.Rajabova “Milliy axborot makonida yoshlar media madaniyati” tadqiqotida milliy qadriyatlar va an’analar yoshlar mediamadaniyatini shakllantirishda muhim ekanini ko‘rsatadi. Milliy an’analar axborot bilan bog‘liq axloqiy me’yorlarni belgilashga xizmat qiladi. Axborotni qabul qilish va tarqatishda ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, urf-odatlar va tarbiya elementlari katta ahamiyatga ega. Shu sababli mediamadaniyat xalqaro standartlar bilan birga milliy qadriyatlarga ham tayanishi lozim. Jarayonning samarali bo‘lishi jamoatchilik, oila, ta’lim tizimi, ilmiy tadqiqotlar va OAVning hamkorligiga bog‘liq.

Axborot madaniyati insonning axborotni izlash, tanlash, tahlil qilish va mas’uliyatli foydalanish qobiliyatini bildiradi. U axborot olish, uzatish va tarqatishda axloqiy, huquqiy va texnik qoidalarni hisobga olishni o‘z ichiga oladi. Davrlashtirishlar asosan iqtisodiy va texnologik jihatlarga e’tibor beradi, ammo axborot madaniyati uchun texnologik inqiloblar va madaniy oqimlar asosiy mezon bo‘lishi kerak.

Natijalar va muhokama. Shunday qilib, olib borilgan tahlillar natijasida axborot madaniyat tushunchasining tizim sifatidagi tuzilmasi quyidagi sxemalar orqali tavsiflanishi mumkin.

Axborot madaniyatining globallashuvini davrlashtirish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Texnologik-kommunikativ tamoyil – yangi axborot vositalarining (yozuv, bosmaxona, telegraf, radio TV, internet, AI) paydo bo‘lishi. Bu vositalar axborotning tezligi, hajmi va masofasini o‘zgartirib, globallashuvni yangi bosqichga olib chiqadi.

2. Tezlik va hajm tamoyili – globallashuv bosqichlari axborot oqimining tezligi, hajmi va masofa bo‘yicha qisqarishi bilan belgilanadi. Bu “space of flows” (oqimlar makoni) va “timeless time” (vaqtsiz vaqt) konsepsiyalari orqali ifodalanadi.

Oqimlar makoni – bu vaqt bo‘yicha bir vaqtda sodir bo‘ladigan, ammo uzoq masofalardagi ijtimoiy amaliyotlarning moddiy tashkiloti.

3. Markazlashish/desentralizatsiya tamoyili – dastlabki bosqichlarda globallashuv markazlashgan (Yevropa markazi), keyinchalik, desentralizatsiyalashgan (tarmoqli, peer-to-peer).

4. Madaniy integratsiya – global madaniyat tarqalishi bilan birga, mahalliy madaniyatlarning qarshiligi va gibrid shakllar paydo bo‘ladi.

5. Ijtimoiy-iqtisodiy tamoyil – globallashuv bosqichlari davlatlar → korporatsiyalar → shaxslar darajasiga o'tishi bilan belgilanadi.

Axborot madaniyatining globallashuvini quyidagi 5 bosqichga ajratish mumkin:

1. An’anaviy (qadimgi davr – XV asr boshlari) – ushbu davrning asosiy axborot texnologiyalari og‘zaki nutq, qo‘lyozma va dastlabki yozuvlar. Globallashuv darajasi fargmentar, mintaqaviy (Buyuk Ipak yo‘li, din). Axborot sekin va cheklangan bo‘lganligi sababli, mahaliy madaniyatlar ustun bo‘lgan.

2. Bosmaxona protoglobalizatsiyasi (XV–XVIII asrlar) – bosmaxona xarita va navigatsiya texnologiyalari asosiy axborot texnologiyalari hisoblanadi. Globallashuv darajasi Yevropa kengayishi va kolonizatsiya. Yevropada ilm-fanning markazli tarqalishi va milliy tillarning rivojlanishiga olib kelgan.

3. Ommaviy axborot vositalari (XIX asr – 1940-yillar) – telegraf, gazeta, radio va televideniya asosiy axborot vositalari bo‘lgan. Globallashuv darajasi – klassik. milliy va ommaviy madaniyatlar shakllanishiga sabab bo‘lgan.

4. Kompyuterlashgan globallashuv (1950–1990-yillar), kompyuterlar, sun’iy yo‘ldoshlar va ARPANET asosiy axborot vositalari hisoblanadi. Globallashuv darajasi transmilliy korporatsiyalar. Bu global media (CNN) va axborot jamiyati boshlanishida sodir bo‘lgan.

5. To‘liq raqamli tarmoqli globallashuv (1990-yillar oxiri – hozirgi kun) – internet, ijtimoiy tarmoqlar va AI. Globallashuv darajasi – platformali va tarmoqli. Bu gibrid madaniyat, dezinformatsiya va madaniy oqimlarga sabab bo‘ldi.

Gibrid madaniyat deganda, ikki yoki undan ortiq madaniyatlarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllangan yangi madaniyat tushuniladi. Bu madaniyat o‘ziga asos bo‘lgan madaniyatlarning xususiyatlarini birlashtirib, yangi va o‘ziga xos modellar yaratadi. Gibrid madaniyat jarayoni globallashuv, migratsiya, texnologiyalarning rivojlanishi va madaniyatlararo aloqaning kuchayishi bilan bog‘liq. Har bir texnologik o‘zgarish madaniy va ijtimoiy oqibatlarni yuzaga keltiradi. Hozirgi davrda milliy axborotni saqlash qiyinlashuvi, dezinformatsiya, yolg‘on xabarlar, madaniy imperializm va axborot xavfsizligi muammolari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shaxsiy ma’lumotlarning himoyasizligi va kiberjinoyatlar ham dunyo aholisiga moddiy va ma’naviy zarar keltirmoqda. 2024-yilga kelib, kiber jinoyatlardan moliyaviy yo‘qotishlar 5 trillion dollardan oshishi kutilmoqda, bu esa har yili o‘rtacha 11%ga oshadi. Kompaniyalar tobora raqamli muhitga bog‘langanligi sababli, zararlar ma’lumotlarning tarqalishi va qonuniy jarimalar tufayli yanada oshadi. Shu sababli axborot madaniyatini rivojlantirish nafaqat madaniy-ma’rifiy, balki strategik xavfsizlik masalasi sifatida ham muhimdir. Bugungi kunda globallashuvning salbiy oqibatlarini kamaytirish va kiberxavfsizlikni mustahkamlash axborot madaniyatining asosiy vazifalaridan biridir.

Xulosa. Yakunda shuni ta’kidlash mumkinki, axborot madaniyati globallashuvining tarixini to‘g‘ri davrlashtirish uchun, bir vaqtning o‘zida, bir necha omillar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ilmiy jihatdan tushunish zarur. Texnologik taraqqiyot, siyosiy muhit, ta’lim darajasi, iqtisodiy manfaatlar, madaniy siyosat, milliy an’analar, axborot xavfsizligi, jamiyatda ilmiy-texnikaviy fikrlar urf bo‘lishi kabi aspektlar umumbashariy hamkorlik va birlashayotgan axborot makonini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon turli bosqichlarda, turli tartibda kechadi, chunki har bir jamiyatda texnologiya va madaniy an’analar bir-biri bilan uyg‘unlashuvi yoki bahamjihat rivojlanishi har doim ham bir xil sur’atda emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). https://www.wosjournals.com/index.php/medical/issue/view/36

(2). Коренюшкина Светлана Ильинична, Соловьев Кирилл Анатольевич. Суверенитет в эпоху глобализации: теория и практика. Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). 2015, № 1 (34).

(3). A.Mansurov. “Media savodxonlik asoslari”. Ilmiy risola, Toshkent, “Akademnashr”, 2018, 256-bet

(4). G.Rajabova. “Milliy axborot makonida yoshlar media madaniyati: nazariy tahlil” nomli ilmiy-amaliy ko‘rsatkichda. Toshkent, “Fan va taraqqiyot”, 2020, 300-bet.

(5). Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford, Blackwell Publishers, 1996.